

TÜRKÇE VE KOMŞU DİLLERDE ORTAK BİR MECAZLAŞMA ÖRNEĞİ*

Murat ÖZŞAHİN**

Geliş Tarihi: Nisan, 2017

Kabul Tarihi: Haziran, 2017

Öz

Anlamlarına göre sözler, somut ve soyut olarak ikiye ayrılır. İnsan zihninde soyut olarak bildiğimiz kavramlar ise somut bir anlamdan doğarlar. Ancak bu anlam geçişi mecaz yolla sağlanır. Somut bir kelime çeşitli yollarla ilişkilendirilerek başka bir kavramı belirtebilir. Böylece mecaz anlam doğar. Mecaz anlamın temel / somut anlamla ilişkisi hissedilir. Ancak bazı kavramlar, mecazlaştıktan sonra temel / somut anlamla ilgisini kaybeder. Böylelikle soyutlaşır. Dillerde ilk bakışta bu tür soyut anlamların temel / somut anlamla ilgisini hissedemeyiz. Ancak söz varlığı çalışmalarında bu anlamları ortaya çıkarabiliriz. Hatta kimi somut kavramların farklı dillerde ortak şekilde mecazlaşıp soyutlaştığı görülmektedir. ‘Sis, duman, buhar’ anlamlarına gelen kelimeler, Arapça, Farsça ve Rusçanın yanı sıra Türkçede de ‘üzüntü, keder, sıkıntı’ anlamlarını belirtebilirler. Türkçenin tarihî ve bugünkü söz varlığında tespit ettiğimiz iki söz ‘busuş’ ve ‘buñ’ sözleri bu tür mecazlaşmış soyut sözlerdir.

Anahtar Sözcükler: Mecaz, Soyut, Somut, Türkçe, Anlam, Busuş, Bun.

A METAPHORIZATION EXAMPLE COMMON IN TURKISH AND NEIGHBORING LANGUAGES

Abstract

According to their meanings, words are divided into two; concrete and abstract. The concepts in human mind that we recognize as abstract, arise from a concrete meaning. However this transition of meaning is obtained through metaphorization. Using various methods, a concrete word may define a different concept by associating it with other concepts. Thus originates the figurative meaning. The relation between figurative and basic/concrete meaning is perceived. However, some concepts lose their relevance with basic/concrete meaning after metaphorization, thus they become abstract. At first sight, we are unable to detect the relevance between such abstract meanings and basic/concrete meanings in languages. Only with vocabulary studies can we reveal these meanings. Furthermore, it's been observed that, in some different languages, some concrete concepts metaphorize and become abstract in the same manner. The words “fog, smoke, fume” in Arabic, Persian and Russian languages which mean “sadness, sorrow, grief” may have the same meaning in Turkish language. “busuş” and “buñ”, which we have identified in ancient and recent vocabulary of Turkish, are abstract words that metaphorized in this way.

Keywords: Metaphor, Abstract, Concrete, Turkish, Meaning, Busush, Bun.

* 13-14 Nisan 2017 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından düzenlenen I. Uluslararası Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilgi Şöleninde sunulan bildiri temelinde genişletilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Afyon Kocatepe Üniversitesi, ÇTL Bölümü, mozsahin35@hotmail.com.

Giriş

Çevresini anlamlandıran ve dilinde adlandıran insan, kimi sözlere benzerlik gibi ölçütler içerisinde değerlendirip yeni anlam karşılıkları ekleyerek yan anlamlar katar. Dilin edebî gücünün yükselmesi ile sözlerin benzerlik ilişkisinin az çok hissedilmeye başladığı edebî anlam; yani mecaz anlam ortaya çıkmaya başlar. Bir dilin söz varlığı açısından olgunluk derecesini belirleme kıstaslarından biri de bu mecaz anlam yüküdür. Orhun Yazıtları'nı edebî kılan ölçütlerden biri de budur: *tizlig* “1. Dizli. 2. Güçlü, kuvvetli” (Tekin, 1988: 172). Soyut anlam ise, mecaz anlamla ilgilidir. Gerçek, yani somut anlamla benzerlik gibi ölçütlerle gerçeküstü bir anlama taşınan sözün gerçek anlamıyla ilgisi kesildiği zaman soyut anlam ortaya çıkmış olur. İnsan beş duyusu ile duyumsamadığı ancak varlığını hissettiği kavramları soyut olarak nitelendirmeye başlar. Kısa ifadeyle soyut kavramlar, genel itibarıyla somut kavramlardan mecazlaşarak temeldeki bilgiyle ilişkisi hissedilemeyen kavramlardır. Dolayısıyla soyut sözler, somut sözlerden doğarlar da denebilir. İşte bu bilgiyi Türk dilinin içerisinde kanıtlayan pek çok örnek ortaya konabilir.

Sözler karşıladıkları varlık ya da kavramların duyulanıp duyulanamayışlarına göre ikiye ayrılırlar dedik. Şimdi ise, somut ve soyut olarak adlandırdığımız bu tür sözlerin dil bilimi literatüründe nasıl açıklandıklarına bakarak standart tanımları üzerinden konuya giriş yapalım.

Z. Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü adlı çalışmasında *somut ad* madde başı için “gösterdikleri, belirttikleri nesnelere duyular yoluyla algılanan ve maddi varlıklara ad olan kelime türü: *taş, insan, ağaç, duman, ses, bulut, elma vb.* karşıtı soyut addır” (Korkmaz, 2007: 193) açıklamasını yapar. *Somut kavram* madde başı için ise, “aynı dili konuşan kimselerde, somut kelimelerin zihinde uyandırdıkları genel tasavvurlar. *Kuzunun* ‘ufak’ ve ‘koyun yavrusu’, *ırmağın* ‘uzun bir akarsu’, *boğanın* ‘iki boynuzlu, dört ayaklı bir hayvan oluşu gibi’ şeklinde tanımlar (Korkmaz, 2007: 194).

Soyut ad teriminin açıklamasında ise şunları ifade eder: “Varlığı düşünce yoluyla kabul edilen ve söylendiğinde, zihinde belli bir görüntü veya tasavvur uyandırmayan kavramın adı: *soy, ün, düz, korku, söz, bilgi, gönül, kötülük, güzellik, doğruluk vb.* Karşıtı somut addır” (Korkmaz, 2007: 198). *Soyut kavram* başlığı için de “zihinde belli bir görüntü veya tasavvura sahip olmayan, varlığı kelimeyle sıkı sıkıya bağlı olan kavram: *gönül, bilgi, kutsal, doğruluk, ülkü vb.*” açıklamasını yapar (Korkmaz, 2007: 198).

G. Karaağaç, *somut ad*'ı madde başı olarak açıklarken şu ifadeleri kullanır: “Gösterdikleri veya belirttikleri varlıklar beş duyu organlarıyla algılanabilen sözler, somut sözler olarak bilinir. Bu tür dil göstergeleri, kendilerini oluşturan gösteren - gösterilen

ilişkisinde, gösterilenleri beş duyu organıyla algılanabilen göstergelerdir: *taş, insan, ağaç, duman, ses, bulut, elma vb.*” (Karaağaç, 2013: 704). Ardından Z. Korkmaz ile aynı örneklere işaret eder. *Somut kavram* maddesini ise “dış dünyaya ait gösterileni doğrudan gösterebilen ve görülebilen zihinsel biçimdir” şeklinde tanımlar; devamında da Korkmaz’ın açıklamalarına ve örneklerine yer verir (Karaağaç, 2013: 704).

Soyut söz maddesi için ise “gösterdikleri ve belirttikleri varlıklar beş duyu organlarıyla algılanamayan sözler, soyut sözler olarak bilinir” der ve “bu tür dil göstergeleri, kendilerini oluşturan gösteren gösterilen ilişkisinde, gösterilenleri beş duyu organıyla algılanamayan ve ancak alıcının eski bilgileri içinde varsa, iletişim değeri taşıyabilen göstergeler” olarak tanımlar (Karaağaç, 2013: 712).

Soyut kavram madde başının açıklaması için ise şu ifadeler yer verir: “Dış dünyaya ait göndergesi doğrudan gösterilmeyen ve görülemeyen zihinsel biçimdir. Bu tür dil göstergeleri, kendilerini oluşturan gösteren-gösterilen ilişkisinde, gösterilenleri beş duyu organıyla algılanamayan ve ancak alıcının eski bilgileri içinde varsa, iletişim değeri taşıyabilen göstergelerdir. Soyut kavramın görülebilir fiziksel nitelikleri yoktur, ancak anlamsal özelliği (semantic feature) ile bilinir ve ancak, alıcının daha önceki bilgileri arasında bulunuyorsa, bir iletişim değeri vardır: *güzellik, çirkinlik, akıllılık, delilik vb.*” (Karaağaç, 2013: 712).

Dillerde somut olarak duyulan ve adlaşan kavramlar, zamanla yeni anlamlarla genişleyerek birden fazla kavrama karşılık olabilirler. Gösteren ve gösterilen ilişkisi içerisinde bu kavramların temel ve yan somut anlamlarından çıkarak duyulanamayan ve yalnızca hissedilen, düşünülen, inanılan kavramlar içinde kullanılmaya başladıkları görülür. Soyutlaşma ya da soyut anlam kazanma olarak terimleştirdiğimiz bu tür sözler, aslında bir tür mecazlaşmaya maruz kalmışlardır. Sözlüğün dizimi, hazırlanışı konusunda sözün anlam karşılıkları verilirken de bu sıraya dikkat edilir. İlk önce gerçek ve somut anlam, daha sonra yan anlamlar ile soyut ve mecaz anlamlar, en sonunda ise şayet varsa argo anlamı şeklinde sıralanır.

Soyut dediğimiz kavramı biraz daha irdelediğimizde bazı çıkarımlara varabiliriz. Buna göre, bir sözün temel anlamı belli ve biliniyorsa, bir üst anlama geçen yeni anlama mecaz diyoruz¹. Ancak sözün ilk anlamı yani somut anlamı belli değilse, zaman içerisinde somut temel anlam unutulmuşsa, günümüzde kullanılan ve esasında mecaz olan anlama da soyut anlam diyoruz.

¹ Mecazlaşmanın birden fazla yolu bulunmaktadır. Burada konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için bu yollardan bahsedilmemiştir.

Buradan hareketle üç çıkarımda bulunabiliriz:

1. Somut anlamlar, zamanla mecazlaşarak soyut anlamları da karşılayabilirler.
2. Bugün yalnızca soyut anlamlı olarak bildiğimiz sözler de dâhil olmak üzere bütün soyut kavramlar bir somut kavrama bağlı olarak gelişmiştir.
3. Her soyutlaşma aynı zamanda bir mecazlaşmadır.

Elbette ifade ettiğimiz bu çıkarımlar, genel duruma bakılarak öne sürülmüştür. İstisna durumların olması da muhtemeldir.

Soyut birtakım kavramların türetilmesinde bazı unsurların çeşitli dillerde aynı şekilde algılandığı görülmektedir. Kimi sözlerin temel anlamı ile yol açtığı ortak soyut anlamları arasında benzerlikler oluşmuştur. İnsanın yaratılışı ile alakalı olarak coğrafya ve kültür farkı gözetmeksizin bazı kavramlara yüklenen anlamlar birbirine benzer, hatta yerine göre aynıdır. Bu ortak algı genelden özele doğru hareket edebilir ve benzerlik anlamında daha belirgin kavramları karşılayabilir. Yani bir kavram, taşıdığı temel anlama göre farklı dillerde olumlu veya olumsuz biçimde olabilir. Ardından bu sözün mecaz ve soyut anlam yükü, olumlu veya olumsuz yönde daha detaylı bir kavramı karşılayabilir. Çalışmamızın esasını teşkil eden sözler üzerinden bu durumu daha da netleştirebiliriz.

Biz bu çalışmamızda bir mecazlaşma örneği üzerinde duracağız. Hem Türkçede hem de komşu olduğu bazı dillerde ‘sis, duman; buğu, buhar’ gibi anlamlara gelen kimi kelimelerin zamanla mecazlaştığı ve ‘keder, sıkıntı’ anlamlarının yanı sıra, yer yer ‘gizli’, ‘belirsiz’, yer yer de ‘karamsar, karanlık’ anlamlarına taşındığı görülmektedir. Temel anlamın birçok dilde aynı şekilde yan anlamlarla genişlemesi, ortak insan algısının dilde de ortak biçimde karşılandığını göstermektedir. Hemen belirtelim ki Arapça, Farsça, Rusça ve İngilizceden verdiğimiz örnekler üzerindeki ses ve ek-kök farklılıklarına dair değerlendirmeler yapmak, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmadaki amacımız söz konusu anlam değişmesine bağlı olarak gelişen ortak mecaz bilgisine işaret etmektir.

Bugün Türkiye Türkçesinde de kullanılan Arapça kaynaklı کدر *keder* sözünün anlamı için ‘üzüntü, sıkıntı’ karşılıkları verilmektedir (GTS, 2017). Sözün Türkiye Türkçesindeki mevcut anlamını birden kazanmadığı, Arapça sözlüklerde verilen anlam karşılıklarından da anlaşılmaktadır.

Ar. كدر *keder* “1. Bulutlu, kapalı; bulanık. 2. Sıkıntı, sorun; hayal kırıklığı; karışıklık. 3. Karanlık. 4. Solukluk, donukluk vb.”²

Kelimenin Arapçadaki ‘bulutlu, kapalı; bulanık’ anlamlarından yola çıkarak zamanla duygusal bir çağrışıma ulaştığı görülmektedir.

Aynı konuda Farsçanın söz varlığı içerisinde de benzer bir durum, sözlükler üzerinden tespit edilebilmektedir:

Far. تیره *tîre* “tozlu; karanlık; iç karartıcı, kasvetli; hüznü; ümitsiz; sıkıcı vb.” (Haim, 2010: 170), “karanlık, bulanık; hususiyle bulanık su” (Şükun I, 1996: 628) ~ krş. *ter* “yaş”,

Far. تیره رنگ *tîre reng* “üzüntü” (Haim, 2010: 582),

Far. تیره کردن *tîre kerdan* “sis” (Haim, 2010: 216).

Verilen örneklerde *tîre* sözünün anlam yönü ile Arapçadaki *keder* sözünün anlam yönü arasında bir fark görülmemektedir.

Rusçada da bu türden ortak bir mecazlaşma örneği var mıdır diye merak ettik. İncelememiz sonucunda bu fikri destekleyen bilgiler elde ettiğimizi düşünüyoruz.

Rus. *dım* “duman” (Gültek, 2004: 355),

dımka “hafif sis, pus; hafif duman, buğu” (Gültek, 2004: 355),

tuman “duman, sis” (Gültek, 2004: 1737).

Rusça ‘duman, sis, pus’ bilgilerini işaret eden bu sözlerin yanı sıra, bu kelimelere kaynaklık ettiği ifade edilen *t’ma* (тьма)³ “1. Karanlık. 2. *mec.* Cehalet” (<https://vasmer.lexicography.online/> Erişim Tarihi: 27.03.2017) biçiminden türeyen başka örnekler de bulunmaktadır:

Rus. *tem* (тьма) “karanlık; koyuluk” (Gültek, 2004: 1684).

tyomny (тёмный) “1. Karanlık; koyu, kara; esmer. 2. Belirsiz, muğlak, üstü kapalı; bulanık. 3. Cansız, iç karartıcı, keyifsiz, sıkıcı, üzücü. 4. Kötü, kuşkulu, şüpheli. 5. Cahil.” (Gültek, 2004: 1683).

² Çeşitli çevrimiçi sözlüklerde verilen anlamlar sıralanarak toplu halde gösterilmiştir. Anlamların tespit edildiği sözlükler kaynaklar içerisinde ‘Arapça İçin Genel Ağ Kaynakları’ başlığı altında ayrıca belirtilmiştir.

³ Vasmer sözlüğünde kelimenin diğer Slav dillerindeki karşılıkları verilir. Hemen hemen hepsinin de aynı anlam alanı içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca sözün 11. yy. sonrasında Türkçeden alıntı olma ihtimaline yönelik not düşülmüştür.

Görüldüğü üzere Arapça ve Farsçadaki örneklerde olduğu gibi Rusça örneklerde de ‘sis, duman, pus’ bilgisi üzerinden ‘keyifsiz, sıkıcı, üzücü’ gibi kavramların yanında ‘cehalet’, ‘kuşkululuk’ gibi başka mecaz kavramlara da ulaşılmıştır.

Türkçe ile aynı dil ailesi içerisinde yer alan Moğolca için de benzer bir durum görülüyor. ‘Toz, duman’ ile ‘üzüntü, keder, sıkıntı’ ilişkisi apaçık hissedilmemektedir. Lakin ses ve anlam ortaklıkları, bu tür bir anlam ilgisinin varlığına işaret etmektedir.

Moğ. *sang* (2) “tütsü yakma; güzel kokusu için yakılan bir Sutra’nın adı” (Lessing, 2003: 1044). Ancak kelimenin kaynağı Tibetçe olarak gösterilmiştir. Aynı sözün Başkurt lehçesinde de olduğunu görüyoruz:

Baş. *sañ* (1) “toz, parçacık” (BTH II, 1993: 169). Bu sözün Moğolcadan Başkurt lehçesine geçme ihtimali söz konusu olabilir.⁴

Moğ. *sangdagura*- “sıkılmak, üzülmek, sinirli ve canı sıkkın olmak; endişeli olmak” (Lessing, 2003: 1045).

Aynı anlam yönünde dört dilde de benzer örnekleri tespit edince bize bu anlam geçişinin Türkçede de aynı biçimde olup olmadığı meselesini düşündürmüştür.

Türkçenin 8 ve 16. yüzyıllar arası söz varlığını incelediğimizde Eski Uygur Dönemi metinlerinde ‘keder, üzüntü, sıkıntı’ anlamlarını karşılayan *busuş* kelimesi ile karşılaşırız. Kelimenin fiil + yardımcı ünlü + fiilden isim yapım eki biçiminde (*bus-(u)-ş*) türediği ve buna bağlı olarak da Türkçe kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. 16. yüzyıla değin Türk dilinin söz varlığında bu kelimenin kökü olarak işaret edebileceğimiz üç fiil kökünden bahsetmek mümkündür:

bus-(¹) “pusu kurmak, saklanmak”,

bus-(²) “kederlenmek”,

bus-(³) “düşmandan kaçmak”⁵ (Paçacıoğlu, 2016: 156).

B. Paçacıoğlu’nun *Türkçenin VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı* adlı çalışmasında çeşitli metinlerden derlenen bu sözler her ne kadar ayrı fiil kökleri olarak

⁴ Hem gramerlik ilişkileri hem de tarihî toplumlararası ilişkileri söz konusu kelimenin kaynağının Moğol kaynaklı olduğuna yönelik güçlü deliller olarak kabul edebiliriz. Başkurt kimliğinin Cengiz Dönemi’nde Moğol ve Türk Kıpçak unsurlarla birlikte daha kuvvetli ilişkiler oluşturması ve 16. yüzyıldan sonra Kalmıklar, Orta Asyalı Sartlar, Tipter Tatarları ve Mişerlerden kimi boyların da dahil olmasıyla (Golden, 2006: 476) Moğolcanın nüfuzu daha etkin hâle gelmiştir.

⁵ ‘Kederlenmek’ bilgisi dışındaki anlamları, *buğu* sözü ile ilişkili olan Moğ. *bögsi*- “beklemek, pusuda beklemek, tuzak kurmak, pusu kurmak, bek beklemek” (Lessing, 2003: 202) ve *büggü*- “kaçmak, saklanmak, gizlenmek; kaçınmak, pusuya yatmak” (Lessing, 2003: 233) fiillerinde de buluyoruz.

kaydedilmiş olsa da üçünün de aynı kök ve yan anlamlarla genişlemiş şekiller olduğu -bu makalede öne sürdüğümüz düşünceye de dayanarak- anlaşılmaktadır.⁶

Etimoloji sözlüklerinde de bu söze dair açıklamalar mevcuttur. İlk olarak E. V. Sevortyan'ın sözlüğünde kelimenin isim ve fiil şekillerinin birlikte verildiğini görürüz. İsim türü için:

bus “1. Sis; hafif sis. 2. Pus. 3. Bulutlu (hava). 4. Buhar. 5. Soluk, nefes. 6. Çiy. 7. Kırağı. 8. *Sıf*. Sisli, puslu, bulutlu. 9. Buharlı. 10. Bulanık, donuk. 11. Efkârlı, gamlı, kederli, üzüntülü. 12. Üzüntü. 13. Reçine. (Sevortyan, 1978: 277).

Sevortyan, *bus* ismi üzerinde yukarıdaki maddi anlamların toplanmış olduğuna işaret eder ve bu örneklere göre *bus*- fiil şeklinin daha sonra meydana gelmiş olabileceği ihtimalini ifade eder (Sevortyan, 1978: 277).

Fiil türüne ise şu karşılıklar verilmiştir:

bus- “1. Duman çıkarmak, tütmek. 2. Bulutlanmak. 3. Kasvetli olmak, üzgün olmak, kederli olmak. 4. Endişelenmek, tasalanmak *vb.*” (Sevortyan, 1978: 278).

Sevortyan'a göre “bu sözler Türk söz varlığının en eski şekilleridir ve tarihî açıdan *buğu* kelimesine bağlı olabilir. Ancak günümüzde açık şekilde bir analiz yapma imkânını vermemektedir. Fasmer'e göre ise, bu söz Türkçe ve Fin-Ogur dilleri üzerinden Rusça'ya (*bus*, *busenets*) geçmiştir” (Sevortyan, 1978: 277).

Räsänen'in sözlüğünde, isim şekline karşılık olarak şu anlamlar verilmiştir:

bus “(OTü.) sisli”,

“(DTü.) Karanlık, gölgeli; buğulu (göz)”,

pus “(Çağ., Osm., Şor) buhar, buğu; üzgün; bulanık” (Räsänen, 1969: 90).

bus- “üzülmek, yas tutmak; endişelenmek, umudu kesmek” (Nadelaev *vd.*, 1969: 127),

bus “sisli, bulanık, puslu; sönük, solgun” (Nadelaev *vd.*, 1969: 127).

Devamında çağdaş ve tarihî lehçelerden örneklerle birlikte sözün taşıdığı ‘pusu, tuzak’ anlamının yanı sıra; ‘gizlemek, saklanmak’ anlamlarını karşılayan fiil biçimine dair bilgiler de verilmiştir.

⁶ Yukarıda da açıkladığımız bilgiler ışığında bu fiilin ilk anlamı olarak somut bir anlam taşıması gerekmektedir. Bahsi geçen üç anlam ise, mecaz nitelikte yan anlamlardır ve söz konusu temel / somut anlama bağlı olarak genişlemiş biçimlerdir.

Türkçede bu mecazlaşmaya dair örnek yalnızca *busuş* sözü ile sınırlı değildir. Burada Eski Türkçenin söz varlığında tespit ettiğimiz *buñ* sözünü de açıklamak gerekir. Orhun metinlerinde ilk olarak gördüğümüz sözün metinlerde “keder, sıkıntı, dert, zahmet, eziyet, mihnet” (Ergin, 1999: 91; Tekin, 2010: 135) şeklinde mecaz anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Demek oluyor ki sözün mecaz anlama sahip olmadan önce gerçek / temel anlamının somut bir bilgiye dayanması gerekiyor. Daha Orhun Yazıtları döneminde mecaz anlama sahip bir sözün çok daha eski bir biçimi, bahsettiğimiz gerçek / temel anlamı karşılamalıdır. Elbette bu yazıtlardan daha öncesine ait metinlerin sınırlı olması, bu görüşümüzü kanıtlamamıza engel teşkil etmektedir. Ancak günümüz lehçelerindeki bu sözle ilişkili sözlere bakarak yaklaşık birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz.

Çağdaş Türk lehçelerinde *buñ* / *muñ* / *moñ* biçimlerinde tespit ettiğimiz sözün genel olarak Orhun Yazıtlarındaki anlamı koruduğunu söylemek mümkündür. Kelimenin lehçelerde yeni yan anlamlarla genişlediği de görülür:

Tat. ~ Baş. *moñ* “kaygı, hasret; hüzn, keder; derin his, melankoli; ezgi, nağme, melodi; eksiklik, zarar” (Öner, 2009: 195; TTAS II, 1979: 407; BTH, 1993: 816).

Kaz. *muñ* “kaygı, hasret; mihnet, eziyet; düşünce, hayal; kederli, sıkıntılı (KETS XI, 2012: 345)

Kırg. *muñ* “kaygı, tasa; keder” (Yudahin, 1998: 574; KTS, 2011: 258).

Kum. *muñ* “keder, acı, elem, hüzn, gam, tasa” (Pekaçar, 2000: 163).

Dob. *moñ* “mahzun, kederli” (Kerim-Kerim, 1996: 292).

Uyg. *muñ* “keder, hüzn, elem, üzüntü” (Necip, 2008: 279).

Alt. *muñ* (I) “üzüntü, keder” (Naskali-Duranlı, 1999: 136).

Tuv. *muñaral* “sıkıntı, üzüntü” (Arıkoğlu-Kuular, 2003: 79).

Yak. *munçaaru* “üzüntü, sıkıntı” (Vasiliev, 1995: 150)⁷.

Sözün ‘keder, sıkıntı, üzüntü’ anlamlarıyla birlikte yukarıda belirttiğimiz örneklere de dayanarak *buñ* ~ *muñ* ~ *moñ* sözünün temel, maddi anlamının ‘sis, duman, pus, buğu’ bilgileri ile ilintili olduğunu düşünüyoruz. Kimi lehçelerdeki örnekler bize sözün bu temel anlamına dair de fikir vermektedir:

Kırg. *közdön muñ boldu* “gözden kayboldu” (Yudahin, 1998: 574).

⁷ Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kırım Tatar lehçelerinin yazı dili sözlüklerinde bu söz tespit edilememiştir.

Kırgız Türkçesindeki bu deyim, kelimenin temel anlamına; yani ‘sis, pus, duman, buğu’ bilgilerine yönelik kesin olmasa da fikir uyandırıyor. Türkiye Türkçesinin ağızları içerisinde *buñ* sözü ile hem anlam hem de ses ve şekil olarak alaka gördüğümüz *bunkun* “havasız” *bunsak* “sıkıntı verici, loş; nemli” (Derleme Sözlüğü II 1965: 793-794) sözleri ile atasözleri sözlüğünde kayıtlı olan *kurt dumanlı / puslu havayı sever* atasözünün bir başka varyantı olan; ancak sözlükte kayıtlı olmayan *kurt bunlu günü sever* (Malatya / Akçadağ yöresi) atasözündeki *bun* kelimesinin de karşıladığı anlamın düşüncemizi daha da güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Hatta kimi lehçelerde ‘banyo, hamam’ anlamlarında kullanılan *munça* sözünün de yine ‘buğu, duman’ bilgileri ile ilintisi hissedilebilir.

Elbette Sevortyan’ın da ifade ettiği gibi bu sözlerin ilgileri konusunda kesin bir analiz yapma imkânı yoktur.

Sonuç

Yukarıda verilen örnekler konusunda etimolojik bir tahlil yaparak kesin bir yargıya varma amacıyla olmadığımızı bir kez daha ifade etmeliyiz. Verilen örneklerin yaş, buğu, buhar kavramlarına dayandığını anlamak mümkün olsa da maksadımız, dillerdeki ortak tipolojik bir algıya dikkat çekmektir. Etimolojik bir tahlil başka çalışmaların konusu olabilir. Burada göstermek istediğimiz ortak insan algısının dile de aynı şekilde yansıdığına belirtilmesidir. Sözlerin yan anlamlar ve mecaz anlamlarla genişlemesi konusunda aynı tipte ve aynı kavramlar üzerinden ilerledikleri anlaşılmaktadır. Daha özel anlamda ise hem Türkçede hem de komşu dillerinde ‘sis, duman, pus, buğu, buhar’ gibi kavramların ‘keder, üzüntü, kaygı’ gibi yan ve mecaz anlamlara taşınabildikleri anlaşılmaktadır. Ortak tipler üzerinden hareket edilmesi ile tipolojinin; uyandırdıkları ortak mecaz bilgi ile de ruh dil bilimi (psycolinguistic) ve toplum dil biliminin (sociolinguistic) alanı içerisinde de ele alınabilecek bu kavramların, söz konusu bilim sahalarında da değerlendirilmeleri durumunda daha farklı sonuçlar elde edilebilecektir.

Kısaltmalar

Alt.: Altay Türkçesi

Ar.: Arapça

Çağ.: Çağatay Türkçesi

Dob.: Dobruca Tatarcası

DTü.: Doğu Türkçesi

ETü.: Eski Türkçe

Far.: Farsça

İng.: İngilizce

Kaz.: Kazak Türkçesi

Kırg.: Kırgız Türkçesi
 Kum.: Kumuk Türkçesi
 mec.: Mecaz
 Moğ.: Moğolca
 Osm.: Osmanlı Türkçesi
 OTü.: Orta Türkçe
 Rus.: Rusça
 Sıf.: Sıfat
 Şor.: Şor Türkçesi
 Tuv.: Tuva Türkçesi
 Uyg.: Uygur Türkçesi
 Yak.: Yakut Türkçesi

Kaynaklar

- (BTH) AGİŞEV, İ. M. vd. (1993). *Başkort Têlênêñ Hüzlêgê I-II*. Moskova: Russkiy Yazık.
- (KETS) *Kazak Edebiy Tilinin Sözdigi -15 Tomluk*. (2011). Almatı: Til Bilim İnstitutı.
- (TTAS) MAHMUTOVA, L. T. vd. (1977-1979-1981). *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêgê I-II-III*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- ARIKOĞLU, E. ve KUULAR, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Derleme Sözlüğü I-X*. (1965). Ankara: TDK Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- GOLDEN, P. B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çorum: Karam Yayıncılık.
- GÜRSOY, N. E. ve DURANLI, E. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- HAİM, S. (2010). *Farhang Moaser English-Persian Persian-English Dictionary*. Tehran: Farhang Moaser Publishers.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KERİM, A. ve KERİM, L. (1996). *Türkçe Tatarca Romence Sözlük*. Köstence: Editura Kriteria.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- NADELİAEV, V. M. vd. (1969). *Old Turkic-Russian Dictionary*. Leningrad.
- ORTONY, A. (1979). *Some Psycholinguistic Aspects of Metaphor*. Illinois University.
- ÖNER, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- PAÇACIOĞLU, B. (2016). *Türkçenin VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- PEKAÇAR, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

SEVORTYAN, E. V. (1978). *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov / Obşçetyurskie i mejtyurkskie osnovı na bukvu "b"*. Nauka, Moskva.

ŞÜKUN, Z. (1996). *Farsça-Türkçe Lûgat I-II-III*. Ankara: MEB Yayınları.

TEKİN, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

VASİLİEV, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Genel Ağ Kaynakları

<https://en.glosbe.com/ar/en/%D9%83%D8%AF%D8%B1>

<http://dictionary.sensagent.com/%D9%83%D8%AF%D8%B1/ar-en/>

<http://www.almaany.com/en/dict/ar-en/%D9%83%D8%AF%D8%B1/>

<http://www.arabdict.com/en/english-arabic/%D9%83%D8%AF%D8%B1>

<http://en.bab.la/dictionary/arabic-english/%D9%83%D8%AF%D8%B1>

<https://vasmer.lexicography.online/%D1%82/%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B0>.